Sabina CORNICIUC
Chișinău

SEMANTICA INTEROGATIVELOR RETORICE

Deși despre interogativele retorice se vorbește de mai mult timp, statutul lor lingvistic nu este suficient de clar. O atare situație se explică prin absența unor studii speciale consacrate anume acestui tip al propozițiilor interogative.

Considerată încă din primele cursuri de retorică românească drept "una din figurile cele mai obișnuite de oratori și din cele mai destoinice de a da cuvîntării suflet, foc, iuțime și putere" (1), specialiștii și-au concentrat atenția mai cu seamă la relevarea valorilor expresive și a valențelor afective ale întrebării retorice (2).

Lucrările de ultimă oră referitoare la structurile de care ne ocupăm aici denotă o manieră nouă de abordare cu o vădită tendință de plasare a accentului pe aspectul logico-semantic, cognitiv și pragmatic(3), interogativa retorică devenind locul de confruntare a opiniilor unor specialiști din diverse domenii: lingvistică și literatură, logică și filozofie, psihologie, teoria informației.

Credem că o "radiografie" semantică ar facilita înțelegerea acestui fenomen lingvistic complex cu străvechiul nume "întrebare retorică", dar frecvent utilizat și cu alte denumiri: *întrebare aparentă* (I. Iordan), *falsă* (M. Avram), *conversivă* (B. Ardentov), *fictivă* (M. Mancaș, N. Teterevnikova), *cvazi-întrebare* (Gorelov V.), *pseudoîntrebare* (P. Popov) etc.

Dacă propozițiile interogative "nu sînt informative în sensul adevărat al cuvîntului" (4) din motivul că ele nu transmit, dar cer anumite informații în legătură cu un obiect sau fenomen și forma lui de manifestare sau relațiile lui cu alte obiecte, nu aceasta e situația interogativelor retorice, considerate tradițional drept o specie a interogativelor, dar care, de fapt, nu formulează o întrebare, nu impulsionează interlocutorul la întreținerea unui dialog, nu cer în mod obligatoriu un răspuns, în pofida intonației lor interogative.

O atare stare de lucruri i-a determinat pe unii lingviști să vorbească despre o categorie de interogative care nu sînt interogative propriu-zise și se pretează deci la o "interpretare neinterogativă" (5).

Ideea dezvoltată de Iorgu Iordan că "vorbitorul pune întrebarea nu pentru că n-ar cunoaște ceva în legătură cu un obiect sau un fenomen, ci dimpotrivă, pentru ca să confirme, sub forma indirectă a întrebării (și cu atît mai puternic), conținutul unei judecăți, al unei cunoașteri la care el a ajuns mai înainte" (6) constituie momentul definitoriu la relevarea structurii semantice a propozițiilor interogative retorice.

Ceea ce iese izbitor la iveală la interogativele retorice este decalajul dintre formă (interogativă) și conținut (enunțiativ).

BDD-A27156 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:10:53 UTC)

Discordanța dintre scopul comunicării și intonație, contradicția dintre formă și conținut, îi conferă întrebării retorice un statut special. Este vorba de cumularea de către o unitate sintactică a unor funcții nefirești ei. Propoziția interogativă ca formă realizează semnificația unei judecăți enunțiative. Această transpoziție devine posibilă și e favorizată de următorii factori: intonație, consituație (7), accent logic (sau emfatic).

Trăsătura inerentă interogativelor autentice — de a nu fi asertiuni — nu mai e valabilă pentru cazul nostru. Interogativa retorică neagă din capul locului supoziția unui alt răspuns decît cel pe care îl conține implicit, ca exprimînd astfel certitudinea unicului răspuns posibil.

Pentru interpretarea semantică a acestui tip de propoziții, este relevant și semul "asertiune", adică enunțarea unui adevăr, exprimat implicit în structura întrebării; altfel spus, autorul transmite viziunea proprie ca un adevăr incontestabil. Ceea ce crede și știe autorul e luat în afara oricăror discuții, ca un enunț sigur. Astfel în analiza structurii semantice a interogativei retorice intervin factori de natură epistemică, intervenție care se face simțită prin prezența implicită a verbelor *a crede, a ști* - verbe de "atitudine epistemică" (8). Fără a intra în detalii, vom adera la opinia că logica verbelor *a crede, a ști* vizează "un individ definit într-un moment definit"(9), dar cu o vădită tendință de generalizare.

Surpriza pe care ne-o provoacă asemenea enunțuri constă în folosirea "anomalică" a elementului interogativ, în pierderea funcțiilor lui specifice, în neutralizarea și negarea totală a supoziției primare:

"*Da, domnilor, Eminescu dispreţuia onorurile, dar ştiţi pentru ce?... Pentru că şi onorurile l-au dispreţuit pe el...* **Cine** *nu ştie că aceste capriţioase onoruri nu l-au îmbluzit deloc cît a trăit?...*"

(A. Vlahuță, V.P., 290)

Ultima structură formal interogativă echivalează după sens cu: *Fiecare, oricine, toată lumea știe că.....*

Are loc o neutralizare, ba chiar o afirmare a celor prezentate aparent în formă de întrebare, avem, la drept vorbind, o neutralizare dublă. Se știe că în calitate de indicator negativ de bază, adverbul **nu**, plasat lîngă predicat, urmează să-i imprime propoziției valoare de negație totală. Paradoxul e că în interogativele retorice el nu mai e în stare să-i confere caracter negativ, ci dimpotrivă, în urma negării și a unei întrebări obțineau o afirmație: *Cine nu știe?... — Fiecare (oricare) știe...—se știe...* Aici transpare corelația: *Cine nu = fiecare, oricare, oricine, toți.* Ca marcă a negativității, **nu** s-a dovedit a fi insuficient pentru exprimarea semnificației negative într-o interogativă retorică. Unii lingviști explică acest lucru prin capacitatea negației de a prolifera mai multe sensuri, inclusiv afirmația.

Nu există nici un inconvenient în a nu susține ideea că adverbul negativ realizează aici funcția de "actualizator al unui nou statut comunicativ" (10), devenind un mijloc de întărire a afirmației. Pe cînd se știe că în realitate **nu** și **da** se află într-o relație bipolară antonimică, iar posibilele variații și nuanțe semantice se găsesc într-o strînsă interdependență de

BDD-A27156 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:10:53 UTC)

context, intonație, accent. În interogativele retorice marca gramaticală a negației se neutralizează, făcînd și mai vizibilă derogarea dintre formă și conținut.

O reacție inversă se poate urmări în cazul interogativelor retorice pozitive ca formă, dar cu încărcătură semantică negativă.

Pentru a fi mai expliciți, să ne referim la următorul exemplu:

".. cine putea crede că toate lucrurile acestea vor dispărea, că se vor isprăvi, după trecere de abia șapte ani, prin trista noapte de februar 1866 — tristă nu prin urmările sale, ci prin caracterul său moral, tristă și prin toate vinovățiile din jurul domnului, cari au putut ajuta și ei la acest act, la această rupere de solidaritate națională, la această veștejire a florii loialității?"

(N. Iorga, **Conferințe**, 38)

Nu e nevoie de vreun deosebit efort mintal pentru a găsi echivalentul enunțiativ care să nu difere din punctul de vedere al conținutului strict intelectual de conținutul pe care îl redă interogativa retorică: *nimeni nu putea crede...= nu se putea crede...* Transformarea păstrează comunicarea și nu alterează (la nivel semantic) mesajul, construcția interogativă deosebindu-se numai printr-un surplus de expresivitate.

Ca și în exemplul precedent, **cine** semnalează aici implicarea în interogație a unui nomen agentis, însă de data aceasta propoziția interogativă, avînd forma afirmativă, face posibilă corelația pronume interogativ—pronume negativ: *cine—nimeni.*

Constatăm așadar, în acest al doilea exemplu, anularea calității afirmative, prezența unui enunț negativ, el avînd o structură negativă dublă — adverb negativ (pe lîngă predicat) plus pronume negativ, dovadă a unei duble negații. Această metamorfoză e motivată de "posibilitatea subiectului vorbitor de a se implica afectiv în actul comunicării, încît formal printr-o afirmație să pună în valoare o negație, iar printr-o negație — o afirmație" (11).

În cazul interogativelor retorice dispunem de posibilitatea de a aprecia cînd și în ce condiții se neutralizează opozițiile semantice sau se anulează diferențele semantice opoziționale. Receptorul mesajului efectuează, de fapt, aceleași operații logice și ajunge împreună cu emițătorul la concluzia unicului răspuns posibil. În definitiv, informația furnizată prin intermediul enunțiativei lărgește nivelul cunoștințelor receptorului. Interogativa retorică pune la dispoziția cititorului (ascultătorului) aceeași informație, dar trecută prin filiera propriilor deducții, ceea ce constituie proba unor cunoștințe incontestabil mai temeinice și cu o intonație care denotă atitudinea vădit cointeresată a vorbitorului față de conținutul celor comunicate. Lipsește, adică, atitudinea neutră, este prezentă emoția: *Cine putea crede... — nici nu-ți poți închipui că putea cineva crede.* Recepționînd supoziția exprimată implicit, receptorul o utilizează drept premisă pentru silogismul: *nu există om care ar putea crede — nimeni nu putea crede —nu se putea crede...*

După subtila observație a lui H. Wald, "vorbirea devine nu numai principalul mijloc de comunicare a gîndurilor, ci și principalul mijloc de elaborare a lor. Prin întrebare,

BDD-A27156 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:10:53 UTC)

vorbirea devine activitatea principală a gîndirii" (12). Indiscutabil, arsenalul cunoştinţelor obţinute în urma propriilor deducţii este net superior celor obţinute de la altă persoană.

Prin consideraţiile de mai sus nu facem altceva decît să încercăm a justifica prezenţa calificativului "retoric", pe care Charles Bally în **Traité de stilystique française** îl consideră impropriu: "... des que l'interrogation porte un autre caractère, on l'appelle interrogation rhétorique, designation absurde, mais bien caracteristique de l'ancienne école... En réalité, une interrogation rhétorique n'est pas une interrogation et n'a rien de rhétorique, c'est un moyen indirect d'expression, qui permet de symboliser un groupe plus ou moins déterminé de sentiment par une inflexion particulière de la voix". (13)

Mai e de precizat că, prin această modalitate retorică, între emiţător şi receptor se formează un cadru intim, fapt ce favorizează nu doar o simplă transmitere de informaţii, scopul fiind cu mult mai adînc — de a convinge cititorul (ascultătorul) de justeţea lor.

În felul acesta am vrut să accentuăm o dată în plus că retorica, încă din leagănul apariţiei ei (către anul 480 î.e.n.), a fost nu numai o **ars bene dicendi**. Finalitatea ei rămînea şi persuasiunea, adică obţinerea din partea interlocutorului a adeziunii şi coparticipării, fapt pe care ni-l demonstrează interogativa retorică.

Prezenţa unui adverb de restricţie cum e **decît** are menirea de a limita afirmaţia la un obiect dat, concentrîndu-ne atenţia anume asupra lui ca ceva exclusiv pentru cazul concret:

"Oare Mircea în cei 38 de ani, Ştefan cel Mare în cei 46 de ani ai domniilor lor au avut o altă preocupare decît neatîrnarea ţării?"

(M. Eminescu, P., 255)

Firește, autorul aici nu "intenţionează să obţină confirmarea sau infirmarea corespondenţei dintre propoziţie şi faptul la care se referă" (14). Marele Eminescu nu întreabă, ci vrea să sublinieze adevărul că aceşti mari bărbaţi ai neamului n-au avut alte griji **decît neatîrnarea ţării,** evidenţiind-o dintre multe altele şi limitînd la ele acţiunea subiectului.

Mai mult decît atît, în acest tip de propoziţii precizarea obiectului şi limitarea în exclusivitate la el se face prin adverbul **decît**, care echivalează semantic cu **numai.** Comparaţi exemplul:

"Ce va rămînea din trecerea noastră pe pămînt decît puţinul bine pe care l-am putut realiza?"

(A. Vlahuţă, V.P., 347)

Constatarea autorului — **Numai** *puţinul bine pe care l-am putut realiza va rămîne din trecerea noastră pe lume* — devine în acelaşi timp şi răspunsul cititorului.

Ne mai permitem un pasaj pe care l-am desprins din publicistica de largă respiraţie a lui Nicolae Iorga, în care sînt evocate evenimentele de la 1859:

"Ce poate fi mai frumos în viaţa unui popor decît să vezi pe învins ridicîndu-se de jos, plin de praful luptei, cu obrazul îmbujorat de ruşinea înfrîngerii spre a spune: Înfrîngerea mea a fost făcută cu voia puterilor de sus în folosul neamului meu!..."

(N. Iorga, **Conferinţe**, 37)

BDD-A27156 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:10:53 UTC)

Spre deosebire de exemplele precedente, aici e bine reliefat semul "emotivitate", condiționat, mai ales, de "universul" elementelor componente şi de starea afectivă a celui ce formulează întrebarea, fapt marcat grafic prin semnul exclamării. Prezența intonației exclamative alături de cea interogativă conferă enunțului o deosebită expresivitate. Transpoziția interogativei exclamative în echivalentul ei semantic enunțiativ ar lipsi mesajul de încărcătura lui emotivă.

Rezumînd cele spuse, vom constata că pentru redarea unui conținut limba dispune de un registru foarte bogat de forme de expresie, autorul nefiind încorsetat în alegerea lor. Modalitatea interogativă de exteriorizare a unui mesaj enunțiativ s-a dovedit a fi destul de productivă încă din cele mai vechi timpuri. Analiza interogativelor retorice din perspectivă semantică varsă lumină asupra multor momente la prima vedere contradictorii şi constituie o probă în plus că e imposibil a fixa criterii stricte pentru o clasificare exhaustivă a propozițiilor după scopul comunicării.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

1. **Cărți românești de artă oratorică: Scrieri alese**, București, Minerva, 1990, p. 256

2. Iordan I., **Stilistica limbii române**, București, 1975; Vianu T., **Arta prozatorilor români**, Chișinău, Hyperion, 1991; **Mancaș M., Limbajul artistic românesc în secolul al XX-lea** (1900-1950), București, 1991 ş.a.

3. A se vedea: **Войшилло Е.К., Петров Ю.А., Язык и логика вопросов / /Логика и методология научного познания**, М., 1974; Конрад Р., **Вопросительные предложения как косвенные речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике**, -М., 1985, вып. 16, с. 349-383; Франк Д., **Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике // Новое в зарубежной лингвистике**, М., 1986, вып. 17, с. 365-371 .

4. **Якобсон Р., Избранные работы**, М., 1985, с. 62.

5. Vezi Konrad R., **Op. cit**.

6. Iordan I., **Op.cit.**, p.498.

7. Termenul e împrumutat de la: Ciobanu A., **Sintaxa şi semantica (Studiu de lingvistică generală)**, Chișinău, Știința, 1987, p.24.

8. Vasiliu Em., **Propoziții negative şi "atitudini epistemice" //Probleme de lingvistică generală**, Vol.VI, București, 1974.

9. **Idem, ibidem**, p.114.

10. Diaconescu I., **Sintaxa limbii române. Unitățile sintactice**, București, 1992, p.133.

11. **Idem, ibidem**, p.132-133.

12. Wald H., **Limbaj şi valoare**, București, Editura enciclopedică română, 1973, p.156.

13. Bally Ch., **Traité de stylistique francaise**, Jeneve—Paris, 1951, Volume I, p.269.

TEXTE:

Eminescu M., **Publicistică. Referiri istorice şi istoriografice**, Chișinău, Cartea moldovenească, 1990. (P.)

Iorga N., **Conferințe. Ideea unității românești**, București, Minerva, 1987.

Vlahuță A., **Versuri şi proză**, București, Ed. "Eminescu", 1981 (V.P.)

BDD-A27156 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:10:53 UTC)